

ДИНАМІКА МОТИВІВ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ ДСНС УКРАЇНИ

Досліджено спектр мотивів майбутніх психологів вищих навчальних закладів системи ДСНС України. Автором презентовано результати досліджень мотиваційної сфери майбутніх психологів упродовж їх навчання у ВНЗ. Для групи високо успішних характерні висока внутрішня мотивація та пізнавальна активність, яка під час навчання підвищується. Для групи низького рівня навчання притаманна середня пізнавальна активність і низька внутрішня мотивація, котра протягом навчання знижується. Відзначено негативну динаміку мотивів «зміна діяльності» та «самоповага».

Ключові слова: майбутні психологи, мотивація, пізнавальна активність, мотиви уникнення, мотиви зміни діяльності, мотиви самоповаги.

Постановка проблеми. Актуальність вирішення проблеми професійної підготовки спеціалістів із практичної психології до діяльності в особливих умовах зумовлена збільшенням числа екстремальних ситуацій в Україні, зростанням їхньої складності. Водночас професійна підготовка майбутнього психолога на стадії освіти неможлива без наукового уявлення про психологічну структуру особистості працівника та її аналізу, адже лише цілісне структуроване розуміння психіки змістовно репрезентує трудовий потенціал. У системі детермінант сприйняття майбутньої ролі практичного психолога доцільно виокремити значення мотивації як важливого компонента професійної спрямованості та придатності індивіда. Вивчення мотиваційного аспекта його особистості є важливим завданням, тому вітчизняними психологами система мотивації трактується як потужний чинник професійного самовизначення, самореалізації й міри досягнення високого професійного статусу. Процесуальна сторона мотивації проявляється у прагненні подолати недостатньо розвинуті інтелектуальні здібності та випробувати власні сили, а результативна мотиваційна установка забезпечує організаційні моменти в детермінації навчальної діяльності.

Стан дослідження. Аналіз літературних джерел засвідчив, що проблемам фахівця, задіяного в екстремальних умовах діяльності, приділяють достатню увагу. І. Малкіна-Пих, А. Осипова, розглядають особливості поведінки людини у надзвичайних ситуаціях різного типу

техногенних та природних катастроф; М. Козяр, В. Садковий, М. Кришталь, О. Тімченко та інші досліджують психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності персоналу під час виконання завдань в умовах, що потребують граничної мобілізації фізичних психологічних і моральних якостей особистості. Водночас у психолого-педагогічній літературі підготовці практичного психолога відведено недостатньо місця. На сьогодні відсутній системний підхід до підготовки психолога, не розроблено психограму професії «Психологія діяльності в особливих умовах»; майже не вивчено мотивів психолога під час професійно-екстремальної діяльності, буквально в посібниках за редакцією А. Бодальова, І. Дубровіна.

Метою статті є дослідження системи мотивів майбутніх психологів та динаміка їх формування у процесі фахової підготовки.

Вклад основних положень. З метою дослідження динаміки мотиваційних складових майбутніх психологів проведено констатувальний експеримент. Базовим експериментальним майданчиком став Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. У дослідженні взяли участь 245 юнаків і юнок, які навчаються за спеціальністю «Психологія» денної форми навчання (I–V курси).

До психодіагностичного пакета було включено певні методики. Методика оцінки рівня домагань особистості В. К. Горбачевського визначає рівень домагань як компонент мотиваційної структури індивіда. При цьому досліджується: внутрішній, пізнавальний, змагальний мотиви, мотиви уникнення, зміни діяльності, самоповаги, значимість результатів, складність завдання, вольове зусилля, оцінка рівня досягнутого та свого потенціалу, запланований рівень мобілізації зусиль, оцінка рівня досягнутих та очікуваних результатів, закономірність результатів та ініціативність. Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера визначає локалізацію екстремального та інфернального самоконтролю особистості на основі таких шкал, як: загальна інтернальність; інтернальність у досягненнях та невдачах; сімейних, виробничих, міжособистісних стосунках; у здоров'ї та хворобах. Методика «Орієнтаційна анкета» (Б. Басс) діагностує спрямованість особистості на себе, на спілкування або ж на діяльність.

Основний акцент зроблено на порівнянні результатів якісної інтерпретації отриманих даних проаналізованої нами вибірки.

Гендерний розподіл у вибірці загалом демонструє, що 84,4% (207 людей) є особами жіночої статі, а 15,6% (38) – чоловічої. Така тенденція є негативною, оскільки для роботи в особливих умовах, яка характеризується і значною емоційною напруженістю, і фізичними навантаженнями, чоловіки пристосовані краще. Окрім того, з кожним

роком знижується кількість юнаків, які вибирають професію «Психолог». Так, 2012 року вступили на навчання 25,5% юнаків і 76,5% дівчат, а 2015-го – вже лише 15,4% осіб чоловічої статі та 84,6% – жіночої. Цей факт свідчить про те, що, незважаючи на специфіку вищого навчального закладу, який пов'язаний з чоловічими видами діяльності, психологія, навіть екстремальна, сприймається як суто жіноча професія.

На основі показника «середній бал успішності», який визначено за аналізом навчальної документації, обстежуваних поділили на дві групи: високого рівня успішності, результати екзаменаційної сесії яких становили 4,0–5,0 балів, та низького – від 2,0 до 3,9 бала. По вибірці загалом високий рівень успішності зафіксовано у 56,7% осіб, низький – у 43,3% досліджуваних. Потрібно зазначити, що найгіршу успішність діагностовано у першокурсників: серед них тільки 26,9% є високоуспішними, а 73,1% – низькоуспішними. Така ситуація пояснюється труднощами адаптації до специфіки навчального закладу воєнізованого типу та суттєвими відмінностями учбового процесу в середній школі та вищому навчальному закладі. Юнаки й дівчата пристосовуються до нової форми організації занять, відсутності щоденних завдань, збільшення кількості та складності навчального матеріалу. На наступних курсах успішність обстежуваних покращилась утричі: кількість низькоуспішних зменшилася з 73,1% до 23,4% на випускному курсі.

У спеціалізованих закладах системи ДСНС існує державна форма навчання (курсанти) та платна форма навчання (студенти). У дослідженні взяли участь 33 курсанти (13,5%) та 212 студентів (86,5%). Варто зазначити, що обидві групи працюють за однаковою навчальною програмою та планом, проте суттєво різняться за умовами вступу до вищого навчального закладу. Так, студентів зараховують на навчання на конкурсній основі за результатами незалежного тестування. Курсанти ж складають додатковий іспит з фізичної підготовки, проходять медичний огляд, психологічний відбір та психофізіологічне тестування. Такі додаткові обстеження дають можливість підібрати здорових, фізично розвинутих осіб зі стійкою психікою та високим потенціальним рівнем, що, своєю чергою, впливає на успішність у професійно-екстремальній діяльності.

Найявні також відмінності в умовах життєдіяльності серед вищезазначених груп. По-перше, курсанти перебувають під більш жорстким контролем, оскільки проживають на казарменому становищі та виконують домашні завдання під наглядом викладачів або офіцерів. По-друге, курсантів, відповідно до державної форми замовлення, після закінчення навчального закладу забезпечують роботою, що є значним мотиваційним стимулом навчальної діяльності. Студенти ж, навпаки,

не впевнені, чи за сучасних соціально-економічних умов знайдуть роботу за спеціальністю. Саме тому при порівнянні успішності цих двох груп виявлено суттєві відмінності. У групі курсантів зафіксовано високий рівень успішності у 78,8% осіб, а у студентів – лише у 53,3%. При цьому у курсантів успішність утримується на однаковому рівні впродовж усіх років навчання, а у студентів до випускного курсу її рівень знижується, оскільки частина з них розпочинає трудову діяльність, часто не за спеціальністю.

Аналіз експериментального матеріалу дозволив виділити якісні особливості респондентів високого і низького рівнів успішності і зробити висновки про істотні відмінності в їх особистісних характеристиках.

Розглянемо особливості мотивації та її динаміку, що їх діагностовано за допомогою опитувальника М. Горбачевського.

Під час аналізу ядра мотиваційної структури групи низькоуспішних студентів та курсантів встановлено, що тільки у кожного другого (43,5%) присутній пізнавальний мотив та лише у 11,4% осіб – внутрішній мотив, що свідчить про відсутність у цієї групи обстежуваних високої спонукальної та регулятивної мотивації у професійному самовизначенні особистості. До того ж недостатня внутрішня мотивація цих обстежуваних зберігається впродовж п'яти років навчання, проте пізнавальна мотивація різко підвищується на другому (68,1%) і поступово знижується на старшому курсі (11,2%). Як бачимо, якщо інтерес до навчання базується лише на зовнішній зацікавленості, а не підкріплюється внутрішньою, то він нестійкий і швидко згасає. Невисокі також і показники змагального мотиву (13,2%). Встановлено збільшення кількості обстежуваних, у яких діагностовано «мотив зміни діяльності» – з 10,5% на першому курсі до 35,7% на випускному. Цей факт свідчить про наявність тенденції до припинення діяльності або її зміни внаслідок втрати інтересу, що характеризує небажання або нездатність індивіда докладати вольових зусиль для досягнення результату.

У групі високоуспішних респондентів зафіксовано кращі показники за внутрішньою (24,4% опитуваних) та пізнавальною мотивацією (62,5%). Одночасно пізнавальний мотив є стабільним упродовж усіх років навчання, а внутрішня мотивація незначно знижується лише на випускному курсі.

Також у цій групі суттєво збільшуються показники змагального мотиву – з 28,5% на першому курсі до 45,4% на випускному; це свідчить про значимість для індивіда ефективної діяльності інших людей, що спонукає її до мобілізації власних зусиль.

Мотив самоповаги, який демонструє прагнення студента ставити перед собою більш складні завдання і внаслідок цього підвищувати

самооцінку, в півтора раза частіше зустрічається у високоуспішних (38,8%) респондентів, ніж у низькоуспішних (24,5%).

Доволі істотні відмінності зафіксовано при порівнянні груп високої та низької успішності у динаміці компонентів прогностичних оцінок діяльності. Так, у групі низькоуспішних студентів показник «намічений рівень мобілізації зусиль» знижується впродовж навчання з 52,6% респондентів на першому курсі до 36,0% – на третьому; це зумовлено нездатністю індивіда адекватно розподіляти свої можливості та оцінювати складність навчання. Водночас спостерігається прямо протилежна тенденція у групі високо успішних обстежуваних, де цей показник невинно зростає: з 28,5% респондентів на першому курсі до 63,6% – на четвертому. Ця група обстежуваних реальніше ставить собі завдання і визначає більш адекватні прогнози своєї діяльності.

Слід наголосити, що в обох аналізованих групах взагалі відсутні показники по компоненту «очікуваний рівень результату». Можливо, це пояснюється специфікою навчання у вищому навчальному закладі, де більшість випускників не мають ані найменшого уявлення про своє майбутнє працевлаштування і не розуміють кола професійних обов'язків.

Виявлені також відмінності під час аналізу групи мотиваційних компонентів, які відображають причини діяльності. Так, показник «закономірність результатів», який діагностує розуміння суб'єктом власних можливостей у досягненні мети, у групі малоуспішних осіб знижується протягом навчання з 39,4% респондентів на першому курсі до 7,1% – на четвертому. Це засвідчує властивість перекладати провину зі себе на зовнішні чинники, тобто йдеться про зняття зі себе відповідальності. В опитуваних з високим рівнем успішності цей показник, навпаки, збільшується з 28,5% респондентів першого курсу до 39,3% четвертого. Високі оцінки з навчальної діяльності формують самоповагу та підвищену відповідальність за свої вчинки.

Під час аналізу групи компонентів, пов'язаних із досягненнями важких цілей, показники «значимість результатів», «рівень складності завдання», «оцінка свого потенціалу», «оцінка рівня досягнутих результатів» не відрізняються, до того ж незначно виражені. Цей факт спричинено відсутністю в особистості глибокої внутрішньої зацікавленості майбутньою професією і пояснюється тим, що студенти знаходяться на початку процесу професіоналізації та самоактуалізації, мають слаборозвинуту систему професійних цінностей.

В аналізованих групах зафіксовано також відмінності щодо компонента «вольові зусилля». Так, у кожній третій низькоуспішній особи діагностовано високі показники по цьому компоненту (28,3%),

на відміну від високоуспішних (15,8%) опитуваних. Це свідчить про недостатньо сформований інтерес до предмета, який фактично заміняється на прикладання вольових зусиль.

Під час порівняння груп курсантів та студентів виявлено, що у студентів удвічі вищі показники стосовно ініціативності (17,4% студенти й 9,0% курсанти), проте цілком відсутній мотив уникнення (7,5% студенти та 0% курсанти). На нашу думку, це викликано небажанням брати на себе додаткові зобов'язання через підвищену власну відповідальність та вимогливість із боку оточуючих. За всіма іншими показниками суттєвих відмінностей не виявлено.

Здійснене емпіричне дослідження спрямованості курсантів та студентів дало змогу виявити (за методикою «Орієнтаційна анкета» Б. Басса) і їхні відмінності. Так, перші місця по вибірці загалом серед провідних займають спрямованість на себе (42,4%) і на діяльність (42,0%). Цей факт свідчить про те, що у професіогенезі формується психологічна структура індивіда, яка забезпечує її професійну діяльність та особистісну ідентичність. Наявність такої спрямованості допоможе психологу якісно виконувати професійні функції з оптимальними психологічними затратами. Проте насторожує той факт, що лише у кожного третього респондента по вибірці загалом (28,5%) діагностовано спрямованість на спілкування. З цього приводу принциповою є позиція науковців, зокрема С. Максименка, котра полягає в тому, що структура особистості розвивається у її спілкуванні з соціумом. Тому цілком закономірно, що важливу роль у взаємодії психолога з оточуючими відіграють його комунікативні властивості. Але надміру розвинута установка на спілкування дещо заважає регуляції навчального процесу й негативно впливає на успішність. Так, зафіксовано високі показники зі спрямованості на спілкування у 62,2% опитуваних, що погано вчать, проти 28,7% осіб, які вчать добре.

Однією з важливих характеристик, яка впливає на успішність діяльності психолога в екстремальних умовах, є локалізація контролю над значними для себе подіями. У психологічній науці виділяють два типи суб'єктивного контролю: екстернальний та інтернальний. При домінуванні екстернального контролю особистість вважає, що події, які відбуваються з нею, є результатом впливу зовнішніх факторів. При інтернальному самоконтролі індивід трактує значимі ситуації свого життя як результат власних зусиль, що підвищує його відповідальність та здатність керувати подіями. Аналіз експериментальних даних показав, що серед обстежуваних переважає інтернальний самоконтроль лише у двох сферах, таких як інтернальність досягнень (84,4%) та невдач (75,9%); це свідчить про здатність особи брати на себе відпові-

дальність загалом. Одночасно в таких важливих сферах, як сімейні стосунки (45,7%), продуктивність діяльності (39,5%) та здоров'я (9,3%), присутня екстернальна локалізація контролю, що зумовлено недостатньою зрілістю та інфантильністю індивіда. Виявлено також відмінності в інтернальності сімейних стосунків серед курсантів та студентів. Так, власну відповідальність за стосунки з протилежною статтю визнають 63,6% курсантів та лише 42,9% студентів. Це можна пояснити тим, що курсанти внаслідок специфічних умов життєдіяльності швидше стають емоційно зрілими та незалежними від оточуючих.

Висновки. Для групи високоуспішних характерні висока внутрішня мотивація та пізнавальна активність, яка впродовж навчання підвищується. Відзначено також високий рівень «змагального мотиву», «мотиву самоповаги» та здатності до прогнозування своєї діяльності.

Для групи низького рівня навчання характерна середня пізнавальна активність та низька внутрішня мотивація, яка впродовж навчання знижується. Спостережено негативну динаміку мотиву «зміна діяльності», зниження рівня самоповаги та здатності до прогнозування своєї діяльності.

В обох групах домінує інтернальний локус-контроль у досягненнях та невдачах, а екстернальний – у здоров'ї, сімейних стосунках і продуктивній праці. Зафіксовано високу спрямованість на себе й на діяльність, водночас низьку спрямованість на спілкування.

Перспектива дослідження передбачає здійснення факторного та кореляційного аналізів результатів дослідження мотиваційної сфери у майбутніх психологів високого й низького рівнів успішності. Узагальнені результати здатні сприяти більш чіткому усвідомленню особливостей індивіда у професійно-екстремальній діяльності й уможливають вироблення ефективної стратегії коригування мотивації під час професійної підготовки.

1. Козяр М. М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях / М. М. Козяр. – Львів: СПОЛОМ, 2004. – 376 с.

2. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации / И. Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2005. – 960 с.

3. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: підручник / за заг. ред. В. П. Садкового. – Х.: УЦЗУ, 2009. – 244 с.

4. Осипова А. А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / А. А. Осипова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 315 с.

5. Кришталь М. А. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: навч. посібник /

Микола Андрійович Кришталь. – Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2011. – 226 с.

6. Рабочая книга практического психолога: пособие для специалистов, работающих с персоналом / под ред. А. А. Бодальова, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева. – М.: И-во Ин-та психотерапии, 2001. – 460 с.

7. Екстремальна психологія: підручник / за заг. ред. О. В. Тімченка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.

8. Школьная психологическая служба: вопросы теории и практики / И. В. Дубровина. – М.: И-во МГУ, 1991. – 202 с.

Сирко Р. И. Динамика мотивов будущих психологов высших учебных заведений системы ГСЧС Украины

Исследовано спектр мотивов будущих психологов высших учебных заведений системы ГСЧС Украины. Автором представлено результаты исследований мотивационной сферы будущих психологов в течении их обучения в вузе. Для группы высоко успешных респондентов характерна высокая внутренняя мотивация и познавательная активность, которая на протяжении обучения повышается.

Для группы низко успешных респондентов присуща средняя познавательная активность и низкая внутренняя мотивация, которая на протяжении обучения снижается. Определено отрицательную динамику мотивов «смена деятельности» и «самоуважение».

Ключевые слова: *будущие психологи, мотивация, познавательная активность, мотивы избегания, мотивы изменения деятельности, мотивы самоуважения.*

Sirko R. I. The dynamics of motives of future psychologists in higher educational establishments in the system of the State Emergency Service of Ukraine

The article deals with the problems of motives of future psychologists in higher educational establishments in the system of DSNS. The author presented the results of research of motivational sphere future psychologists during their studies at university. For every level of studies the different motives are characteristic: high-successful respondents use high internal motivation and cognitive activity, which increases during the training.

Low-level studies characterized by average cognitive activity and low intrinsic motivation, which for education is reduced. It is noted negative dynamics motives «change in activity» and «self-esteem». In both groups dominated internalities locus of control in the achievements and failures and externalities – in health, family relationships and productive activities. It is reported high focus on themselves and the activities and low focus on communication.

The group vysokouspishnyh characterized by high internal motivation and cognitive activity, which increases during the training. It is noted the high level of «competitive motive,» «motive of self-esteem» and the capacity for predicting the activity.

For low-level education characterized by average cognitive activity and low intrinsic motivation, which for education is reduced. It is noted negative dynamics motive «change of» reducing self-esteem and ability to forecasting its activities.

In both groups dominated internal'nym locus of control in the achievements and failures and externalities – in health, family relationships and productive activities. Reported high focus on themselves and the activities at the same time focus on poor communication.

The prospect research aimed at the implementation of factor analysis and correlation of research results of motivational sphere in future psychologists high and low levels of achievement. Summary results will contribute to a clearer understanding of personality in professional extreme activities and will enable to develop an effective strategy adjustment motivation during the training.

Key words: *future psychologists, motivation, cognitive activity, avoidance motives, motives of change, motivation esteem change, motivation esteem.*

Стаття надійшла 28 квітня 2016 р.

УДК 159.98+616.89+615.862

**Ю. Р. Сурмяк,
Л. Г. Кудрик**

ПЕДАГОГІЧНИЙ КОУЧИНГ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Присвячено коучингу як інтерактивній технології педагогічного керівництва професійним становленням майбутніх фахівців, як важливому інструменту особистісного і професійного розвитку. Обґрунтовано доцільність використання коучингу під час підготовки студентів-психологів. Розглянуто вимоги до викладача-коуча, його фахові компетентності; викладено умови застосування ідей коучингу при переході від традиційних аудиторних занять до тренінгової, індивідуальної, проектної, екстернатної і дистанційної форм навчально-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: *коучинг, педагогічна технологія, коучингова взаємодія, викладач-коуч, професійна компетентність.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільно-економічного розвитку назріла необхідність удосконалення принципів організації процесу навчання, що дали б можливість: забезпечувати високий рівень фахової підготовки спеціалістів, конкурентоздатних на ринку праці; створювати у системі вищої освіти умови для формування професійно обізнаної, вмотивованої до навчально-пізнавальної діяльності, схильної до саморозвитку особистості; формувати